

Meelespea minu järglastele — ühe Vene Keisririigi juudi sõdurilese lugu

(raamatust **Jacob Kaplan Aruanne** (Mõned päevad ühe Tartu juudi elus), Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001)

Varsti katab jälle sügav ja puhas lumi minu peaaegu unustatud hauda vabastajate maal Tartus, Roosi tänav 46, kus ma leban varsti juba kaheksakümmend aastat. On väike valgest marmorist hauaplaat heebrea- ja eestikeelse kirjaga. Hauaplaadi ülemine osa on pasatskite poolt maha lõhutud. Ka plaat oli maha lükatud, kuid linn pani selle paigale. Aastas korra või paar käivad minu haul Palestiinas elavad pojapoja lapsed. Nad on Aaroni soost ehk *kohenid*, see tähendab preestri seisusest, ja neile on kalmistul käimine keelatud, aga kuigi olen saanud range kasvatuse, küllap andestaksin neile.

Elavate seast mäletavad mind veel kaks inimest — minu noorem lapselaps Samuel, kes on nüüd üle kaheksakümne aasta vana, ja tema venna ehk minu vanema pojapoja Miša naine Gita. Temast sai poja minia kolm aastat pärast minu surma 1926 aastal. See tõmmu noorik, tollal gümnaasiumiõpilane ja pärast Tartu Ülikooli üliõpilane, oli kohalikest ja peab kolme aasta pärast saama saja-aastaseks. Ta elab Palestiinas, meie esiisade — nn. Hevroni uinujate (*Ješenei Hevron*) Abrahamile, lisakile ja Jakobile J. töötatud maal, kuhu ta jõudis pärast paljusid kannatusi ja vintsutusi Siberis Narõmis ja hiljem Põhja-Uuralis, kust naases minu pojapojaga — oma mehega Mišaga peaaegu pimedana ja ainult tänu kalli sünnilinna silmaarstidele dr. Šotterile ja dr. Kropmanile ta näeb veel.

Esimest korda tulin Tartusse 1877. aasta sügisel pärast minu mehe hukkumist Vene-Türgi sõjas, juudi kalendri järgi 26. tišril 5638. aastal. Tulin koos tütre ja kahe pojaga oma vendade manu.

Sündisin väga karmil ajal — 1840. aastal (teistel andmetel kolm aastat hiljem) Leedus Vevje asulas. Üle poole sajandi oli see juba Vene Keisririigi osa ja kolmteist aastat oli kehtinud kantonistide seadus — õieti inkvisitsioon lastele. Keiser Nikolai I kehtestatud 26. augusti 1827. aasta seadus lubas võtta lapsi sõjaväkke alates kaheteistkümnendast eluaastast. (Seda seadust võib näha Eesti Ajalooarviivi lugemissaalis Tartus, Liivi tn. 4.) Seadusest astuti üle ja nekrutiks võeti isegi seitsmeaastaseid! Minu kõrvus kõlasid äraviidavate laste ja nende emade karjed ning südantlõhestav nutt elu lõpuni. Sündisin suures peres ja sain kohe kaks nime nagu siis kombeks — Dvora-Malka (eesti keeles sõna-sõnalt 'mesilane-kuninganna'), perekonnanimi oli Zakovitš, kuid see nimi ei öelnud tegelikult palju. Raha eest said minu vennad erinevad perekonnanimed Zakovitš, Zak, Rosinko, Gordon, Muršak, Kaplan. Kaplan oli ka minu mehe nimi, mehe nimi oli õige, sest ta võeti sõtta, s.t. ta polnud pere ainuke poeg ja ka suguvõsa — preester = Kohen = Kaplan — oli õige. Sõjaväeteenistus kestis 25 aastat, kuid see polnud tegelikult nii, arvestama hakati 18. eluaastast! (Eestis oli kantoniste Tallinnas, Tartus, Raplas, Mustvees). Suur osa lapsi sundristiti, eriti pärast minu sündimist, 1840. aastatel. Oli juhtumeid, kus need õnnetud lapsed läksid pärast ristimist vabaturu, uputasid end, osa aga, vaatamata sellele inkvisitsioonile, jäid truuks oma isade usule. Hiljem kasvasid neist Tartu, Narva, Helsingi, Viiburi ja paljud teised juudikogudused. See hirmus aeg kestis kuni Nikolai I surmani. Kantonistide nõök lõppes alles 1856. aastal, kui troonile tuli Aleksander II. Juudi kogudused pidid andma palju rohkem nekruteid kui teised kogudused. See neetud süsteem kasvas kurjategijaid, kes püüdsid teistest kogudustest poisikesi nagu valged Aafrikas orje. Neid vördjaid nimetati hapunideks.

*Vanaema hauakivi
Tartu juudi kalmistul Roosi tn. 46*

Nii elasime mitte just väga õndsajal.

Vevje asub ilusas kohas, umbes kilomeetri kaugusel samanimelisest järvest, mõisnike Oginskite aladel. Sellest poola aadlike perest on võrsunud muusikuid ja ühiskonnategelasi. Vevje rahvastikust oli umbes 40% juute, naabruses elasid poolakad, tatarlased, kaugemal ka juudid-karaiimid, keda nüüd koheldakse mittejuutidena. (Muuseas, Leedu saadik Tallinnas on karaiimlanna). Teiste seas elas ka leedulasi. Teise maailmasõja ajal olid leedulased need, kes kõigepealt peksid juudi uuel aastal 5702 (22. sept 1941) Vevje juudid poolsurnuks, viisid Semilišoki alevisse, kus mõrvasid kõik 6. oktoobril 1941. Niipalju siis minu kaunist sünnipaigast, kus muuseas kõik olid kirjaoskajad, mehed muidugi ka heebrea keele valdajad, osaliselt aramea keele teadjad. Oli mis ta oli see Vene värk aastatel 1795-1915, aga ta oli ikkagi parem punaste sortside ajast — need keelasid keelegi ära ...

Kui ma sain 18 aastaseks, lõpetati just Peterburi-Königsbergi maantee ehitamist, mis hiljem osutas suurt mõju tervele ringkonnale. Abiellusin Moše-Mordhai Kaplaniga. Tema oli sündinud Tavrigis, see oli palju suurem asula kui Vevje ja asus 8 km kaugusel Saksa piirist. Pulmad peeti kõikide reeglite järgi ja muidugi sellest ajast kandsin parukat kuni elu lõpuni. Elasime suuremate sündmusteta, nüüd oli hea keiser kõikidel suus. Oli hulk uusi ennenägemata asju: raudtee, kõiksugu tehased, palju raamatuid, ajalehed... Üldiselt olid juudid Vilno ja pärast 1843. aastat Kovno kubermangus haritud inimesed. Nii Vevje kui ka Tavrig kuulusid tollal Kovno kubermangu. Peale oma maailma kuulusid nad veel kahte - Vene ja Saksa maailma, oli ka Poola mõju, kuigi seda riiki pärast kolmandat jagamist enam ei olnud (ja 1939. aasta sügisel ootas ees veel neljas]. Meie keskuseks oli Vilno oma trükikodade ja usukoolidega. Eriti suur mõju oli 1797. aastal 77aastaselt lahkunud Vilno Gaonil, s.t. Vilno geeniusel e. Eliasel Vilnost — HAGRA'1. See haritud mees oli meile teejuhiks ka raskemates oludes: kantonistide roodudes, pataljonides, Ahvenamaast kuni Irkutskini hoidis mälestus temast meid oma usus.

Tänapäeval on Ahvenamaal Papinsaarel (kui küsida seda kohta, tuleb öelda Prästõ, sest ahvenamaalased pole just erilised soome keele austajad (*ihailijad*)) metsas umbes 1,5 km maanteest kuue kantonisti hauad. Mehed teenisid 1856. aastal õhitud Bomarsundi kindluses ja surid seal aastatel 1831-1850. Hauad on muinsuskaitse all. Minu pojapoja vanema poja Jakobi eestkostmisel ilmus Palestiinas, Iisraeli riigis 1997. aastal Hagra juubelimark, 1992 aastal raamatukene fotodega Papinsaare juudi sõdurite matmispaigast.

Elasime siis ka Vilnos ja käisime ajaga kaasas, inimesed õppisid tundma laia ilma, valdasime ka saksa keelt. 1846. aastal käis Vilnos meie rahva suurmees, eestkostja ja kaitseja Moše-Montefiore (1784-1885!), ta oli teel Nikolai I manu. Minu vaarlaps Jakob käis 1999. aastal Londonis Bewis Marksi portugali stiilis sünagoogis, asutatud 1701, kus on siiamani alles selle suure briti juudi koht, eraldatud teistest väikese ketikese-ga, seal ei istu keegi. Vilnos elas ka Abraham Simha poeg Katzenelenbogen (1798-1873], kes kirjutas huvitava raamatukese "Aurumasin" ("Mehonat Hakitor"), ilmus 1846. aastal Danzigis ja oli tolaaegsete inimeste mõtlemises toimuvate edusammude tunnistajaks. Meie perel oli side kõikide vennastega — küll Ingerimaal Jamburgis, Oranienbaumis, küll Liivi-maal elavate Muršakitega ja Rosinkodega. Viimased elasid Tartus juba enne 1860. aastat ja venna lapselaps Hermann mõrvati punaste rojude poolt 9. juulil 1941. a. koos 192 ilmsüütu

Eesti inimesega, nende seas pedagoog ja lastekirjanik Jüri Parijõgi. Viimase "Teraspoiss" ilmus 1953. aastal Palestiinas heebrea keeles.

Eriti head kirjad tulid Rosinkodelt: nad kiitsid oma puhast ja heakorrastatud kodulinna, rahvas oli Põhja-Liivimaal nii linnas kui ka maal haritud ja kaunis jõukas, vaatamata sellele, et maaomanikud olid sakslased, mitte põlisrahva pojad, kelle keel sarnanes Ingerimaa ja Soome suurvürstiriigi elanike keelega. Tartu Ülikoolis õppis ka meie juudi üliõpilasi ja 1875. aastast tegutses juudi kool, kus hiljem õppisid minu vaarlapsed. Elu näitas oma lahkete palet, katoliiklasi peaaegu ei olnud, rahvas oli heatahtlik ja tolerantne meie vastu. Samal ajal olid keisri käsul likvideeritud kantonistide koolid ja sõjaväeasulad ning tuli juudi rahvale ja ka teistele keisririigi rahvastele õnnistatud aasta 1874, mil kehtestati üleüldine sõjaväekohustus. Damoklese mõõk kadus ning hingasime kergendatult. Elasime rahus ja üksmeeles mehe ja lastega. Mees oli küll üsna äkilise loomuga, aga ta oli ju kohenenist...

Vilno on märkimisväärse tähtsusega ka vabastajate, s.t. eestlaste ajaloos, just seal asuski Vilno jalaväe-junkrukool, kus said oma sõjaväelise hariduse paljud eestlased, nende seas kindral Johan Laidoner. Ja neid teadmisi rakendasid nad hiljem hiilgavalt lahinguväljadel.

Tavrigis ma enam ei käinud. Sealsete juutide saatus ei erinenud teiste "Mame Lite" ("Ema Leedu") juutide omast. Ees olid hirmsad ajad: osa küüditati Komimaale, kus suurem osa suri nälga, seejärel, natside okupatsiooni aegu (2. juulil 1941, 3. juulist kuni 10. juulini 1941 ja 16. septembril 1941) mõrvati kõik juudid leedulaste ja ka sakslaste poolt, küll Vizbutais, küll teistes kohtades — maanteedel linna ääres ja ka Antošunias. 16. septembril 1941. aastal mõrvasid leedulased 513 hinge, joobnud leedu mõrvarid võtsid elavatelt kuldhambad ja riided (aluspesu ei puutunud). Väikesi lapsi ei surmatud laskerelvaga, vaid pealuud purustati vastu kive ja puid pekstes. Tavrigis elas 1940. aastal umbes 2000 juuti, 1959. aastal kuus hinge. Koguduse arhiiv läks Teise maailmasõja ajal kaduma. Me elasime Leedus kindlasti üle 600 aasta. Kust me sinna tulime, pole mul kahjuks teada — võib olla Saksamaalt, võib olla Tauria-maalt — igatahes meie jidiš erineb Lääne-Poola, samuti Galiitsia, Ukraina, Rumeenia ja Slovakkia aladel elanute ja elavate keelest — keel võib reeta, kust sa pärit oled, kas oled *a litvak* või mitte. Ka ei ole me enamasti hassiidid, vaid *misnagdim* (vastased) — palvetamine ja usurituaalid erinevad eespool nimetatute omadest.

Nii elasimegi, kuni äkki tuli järsk muutus — 1877. aastal puhkes Türgi sõda. Kuigi oli kuuldud ja loetud Balkani rahutustest eelmistel aastatel, oli kõik mulle üsna ootamatu. See oli ikkagi kaugel. Käisid ju ka meile, Leetu, annetusekorjajad Jeruusalemmast, Hevronist, Tsfatist (Galileas), Tiberiast, mis kõik oli Ottomani sultaniriik. Seal elas ka palju juute (Türgis, Bulgaarias, Mesopotaamias). Abikaasa ei olnud ka enam kuigi noor, kuid juhus tahtis, et ta võeti sõtta ja mõne kuu pärast tuli Hiiohi sõnum, et olen lesk ja koos sellega ka õigus elada keisririigi mis tahes paigas. Kus ja kuidas hukkus meie mees ja isa, oli see Doonau jõel, teel sõjatandrile või lahingus, ei saanudki teada. Kalli abikaasa kalmu teadmata pidasin lesepeõlve 46 aastat. Minu järglased Palestiinas süütavad ka nüüd, 123 aastat pärast tema hukku, mälestusküünla ja ütlevad surnu mälestuseks osalt heebreakeelse, osalt arameakeelse palve ehk *kadiši*. Selleks aga on vaja kvoorumit — kümnet meest, kes on üle 13 aasta vanad. Kuulduse järgi sai mees Püha Georgi medali, mu vaarlaps üritas seda uurida ja 1958. aastal kirjutas Nõukogude Liidu Siseministeeriumi Arhiivi, kus asuvad kõik Vene sõjaväetoimikud kuni 1918. aastani. Sealt sai pojapojalaps kaunis huvitava, viisaka ja äärmiselt originaalse vastuse: tulgu mees (s.t. minu abikaasa, kes hukkus 1877. aasta viinakuu paiku!) oma asju isiklikult korraldama. Ei osanud ka mu poja-

pojalaps vastata muud, kui et kõik dokumendile allakirjutanud (kolm isikut) võivad minna sinnapaika, kus tema asub.

Liivimaalt oli selles sõjas üle 500 mehe, ka Soome kaardivägi oli veristes lahingutes. Juute oli eriti palju 16. ja 30. jalaväe-diviisis ja puudu polnud neist ka vastaspoolel ... Tuleb meelde kaunis kurb analoogia: 1944. aastal võitlesid Narva jõe mõlemal kaldal teineteise vastu ühe ema ja isa pojad — näiteks Eevald Raplamaalt oli Punaarmees, tema veli Raimond Saksa omas. Mõlemad "õigel" poolel... Türgi sõjast on ka juudikeelne laul: naised küsivad sõdurilt, miks ta on nii kurb, ja tema vastab, et tuleb Balkanilt Plevnast jne.

Pärast sellist saatuselööki otsustasingi Leeduga jumalaga jätta ja tulin koos lastega Tartusse sugulaste juurde. Pere võttis mind hästi vastu ja koos otsustasime, et kõige parem on leida elatist Pihkva kubermangu maakonnalinnas Porhovis, mis oli asutatud 1239. aastal Suure Novgorodi riigi piirilinnusena. Seal oli ka väike juudi kogukond, umbes nelisada hinge, enamus sõduripered nagu minugi oma. Kümne aasta pärast 1887. aastal sõitis minu tütar Hinde jäädavalt Põhja-Ameerika Ühendriikidesse ja abiellus seal ühe Ukrainast pärit Kramerinimelise noormehega. Mina jäin Venemaale. Minu poeg Wulff uppus. Teine poeg Eljakim jäi elama minu juurde. Ljova, õieti Eljakim-Leib, sai nime oma mõlema vanaisa järgi — nii nagu oli tollal meie tava. Ka tema pojapoeg kannab seda nime. Poeg läks kroonukooli ja õppis seal kaks aastat, eraviisi õppis saksa keelt ja muidugi heebrea keelt nagu iga mees tol ajal. Tal oli väga ilus käekiri ja see oli ka põhjuseks, miks talle hakati peale käima, et ta läheks üle ristiusk — saaks kirjutajaks, mingiks ametnikuks, ohvitseriks jne., meile see ei sobinud. Ütlesin, et me teenime keisrit ja isamaad ("Služim tsarju i otetšestvu veroi i pravdoi"), aga usku ei vaheta. Elatist teenisin riiderestide müügiga, sain ka sõdurilese kroonuabiraha. Poeg töötas mitmes firmas.

Tol ajal oli juudi sõduritel ja nende poegadel kombeks naine võtta Leedust. Ja nii sõitiski mu poeg sajandivahetusel koos oma kantonistist sõbra Fromtšenkoga Vilnosse endale naist kosima. Ta abiellus endast kolm aastat noorema ilusa ja rikka neiu Gitaga Hanesi perest. Hüüdsime teda Idaks. Varsti pärast poja pulmi kolisime kubermangukeskusesse Pihkvasse, kus poeg asutas võrdlemisi suure paberi ja kirjutustarvete kaupluse ning piltpostkaartide kirjastuse. Kauplus asus kesklinnas ilusas juugendstiilis majas. Poja kirjastuse välja antud piltpostkaarte võib tänapäevalgi filokartistide kogudest leida. Arisuhted olid peamiselt Liivimaaga — Tartu, samuti Viiburiga. Külastasime omakseid Tartus, Jamburgis ja teistes paikades, minial oli sugulasi keisririigi suurlinnades. Minu elu kulges hästi, oli ainult väga suur igatsus tütre järele.

Sõitsingi tütre juurde Ameerikasse. Saksa ja Vene keisririigi piir oli tol ajal täpselt 1110 versta pikk. Kui ületasin Vene keisririigi piiri, olin otse Preisimaal ja vahe kahe keisririigi vahel hakkas kohe silma: Saksa pool oli palju puhtam ja vähemalt vaguniaknast ei paistnud silma joodikuid. Millepoolest aga vahet polnud — mõlemal pool oli palju mundris mehi. Varsti jõudsingi Hamburgi. Mul oli aegsasti varutud pilet tolleaegsele kiireimale aurikule "Deutschland". Laev oli olnud käigus alles paar aastat 1900. aasta kevadest ja kuulus Hamburgi-Ameerika laevaliinile. See oli 663 jalga pikk nelja korstnaga uus laev, veeväljasurve 16 000 tonni. Sõit oli hea ja laeval oli III klassis väga palju Euroopast väljarändajaid, nende seas palju juute, eriti Venemaa ida- ja lõunakubermangudest. Pered laste ja vanuritega, paljudel pereisad juba uuel kodumaal ootamas. Mis puudutab juutide väljarännet, siis minu arvates oli selle põhjuseks meie hea keisri Aleksander II mõrvamine 1. märtsil 1881. aastal. Ja olen ka kindel, et see mõrv mõjutas kogu Euroopa ja ka maailma ajalugu.

Saabusin siis külalisena New Yorgi Bronxi linnaossa. Muidugi oli vastuvõtt soe, sest teisiti ei saanudki olla: olin kasvatanud olema oma lapsi külalislahke, nagu oli õpetatud minu esiisast Aabramist alates. Tütre pere hakkas peale käima, et jääksingi alatiseks nende juurde (Hinde ise suri 1951. a.), aga minul sellist plaani polnud ja reisile läksin, et näha tütart ja tema peret. Mina olin harjunud elama avaramates paikades, aga siin oli ümberringi kära ja müra. Naabruses oli ülivilgas rongiliiklus, kohe üle peade — majakatustest kõrgemal oli raudtee. Inimesed elasid väga tihedalt koos nagu kilukarbis ja kuigi näis, et terve linnaosa on juutide riik, kes muide kõnelesid teist, mitte Leedu juudi keelt, ei teinud see kohta mulle südame lähedaseks. Oli midagi eemaletõukavat ja alandavat rahvahulkade, õigemini rahvamasside tunglemises tänavail, töös nn. higiettevetes, eriti riidetööstuses.

Jätsingi jumalaga ja olin taas Pihkvas. Olin seal kõrges seisuses, mitte ainult sõdurilesena, vaid ka rikka perenaisena, eriti aga tänu oma rangele iseloomule ning tõsisele ja jumalakartlikule olekule. Oma hingeelust ma ei pajata, ka Raamatute raamatus ei leidu palju esiemade Saara, Rivka, Lea ja Raheli mõtisklustest...

Poja peresse sündisid lapsed: esimene oli poiss ja sai meie tava järgi minu armsa mehe nime Moše (Mooses), hüüdsime teda Mišaks. Varsti sündis talle ka õde Fanni, hüüdsime teda Fenjaks. Mõlemad olid andekad, õppisid usinalt ja valdasid hästi ka prantsuse keelt, poisile tuli koju heebrea keele õpetaja. Lapsed õppisid Pihkva gümnaasiumis. Elasime uues majas, oli ka aed ja hoov, ma pidasin kanu. Kanadel olid ka nimed, üks neist oli Ribušiha minu tuttava pr. Ribuši järgi, kes oli kole kiire ja suure jutuga naine. (Sellest perest oli pärit ka Nahum Ribuš, snd. 1858. a. Vitebskis; olles Tartu Ülikooli üliõpilane, seisis ta Eesti lipu hälli juures.) Kord oli kana kadunud, saatsin pojapoja teda otsima. Poiss leidis kana ja tuli rõõmsalt teatama, et Ribušiha oli tühja tünni kukkunud ja ta päästis ta sealt välja. Samal silmapilgul tuli pr. Ribuš meile külla ja ebameeldivus oli väga suur ...

Prantsuse keel meeldis lastele, Suure sõja, s.t. Esimese maailmasõja aegu, olid Pihkvas Prantsuse ohvitserid ja Miša näitas neile kaunist vanalinna. Pärast mu Ameerikast naasmist puhkes jälle sõda, seekord jaapanlastega. Meie perest selles sõjas keegi ei osalenud, küll aga sõdisid Teises maailmasõjas sama vaenlase vastu minu tütrepojad kaugel Okeaanias. Tartust olid sõtta läinud mõned meie tuttavad, näiteks Smeloj, hiljem Tartu koguduse matusetalituse "Hevra Kadiša" (aramea keeles) kutsar, kelle poeg Meir läks pärast ajateenistust Eesti Kaitseväes alatiseks Palestiinasse, see oli minu surma-aastal. Meir oli kuni oma elu lõpuni vapustatud 1918/1919. aasta talvel nähtust: külmunud Emajõe jääl Lao ja Turu tänava nurgal peksid enamlased inimesi — kiskusid neilt riided ihult, lasid maha ja viskasid laibad jääauku. Nende seas oli meie tuttav Stark, seitsme lapse isa, ilus vurrudega mees, ja meie nimekaim Kaplan, kellel need punased rojud torkasid silmad välja ja lõikasid nina peast. Meir Smeloj töötas kõrge vanuseni ja ehitas oma kätega ilusa maja Ramat-Gan'is, maja ümber istutas puuviljaaia, käis ka Transjordaaniast. Jaapani sõtta läks ka Svarts Tartust, pärast põgenemist Pihkvast elasime lühikest aega tema majas, sellest veljekesest ei jäänud mulle midagi head meelde.

Olime jõukad inimesed nii oma koguduses kui ka linnas. Pojal olid head tuttavad Viiburi koguduses. Talvesõjas põles Viiburi sünagoog, pühad kirjad õnnestus päästa ja kõik kogu-duseliikmed hakkasid Soome teistes linnades uut elukollet ehitama. Teatavasti on ka tänapäeval, peaaegu 80 aastat pärast minu siit ilmast lahkumist, Viiburi ikka veel anastatud Stalini-Hitleri (MRP) sobingu alusel. Viiburis oli juhtumeid, kus postkontoris nõuti pojalt rootsi või soome keele valdamist, siiski sai ta toime saksa ja vene keelega.

Sellesse heasse elusse tuli aga õnnetus — minu armas minia Gita haigestus, viisime ta pealinna — Peterburi haiglasse, ta suri seal 34aastasena. Matsime ta Pihkvasse, seadsime üles ilusa valgest marmorist hauamärgi nagu hiljem

minulegi, 50 aasta pärast hävitasid selle punased rojud ...

Paari aasta pärast algas Suur sõda. Poeg abiellus teist korda, laulatus toimus Oranienbaumis. Minia, nimi nagu minulgi Malka, oli pärit juudi põlluharijate ja endiste kantonistide Meduhovskite perest. Oli pikakasvuline, kaunis, väga leebe ja hea iseloomuga naine ning elu läks ilusasti edasi. Pojapoeg Miša austas teda nagu oma lihast ema, Fenja kahjuks ei saanud temaga nii hästi läbi.

Noorik oli pojast üksteist aastat noorem, oli sündinud mu pojaga ühel päeval Hošana Raba pühal. Tema vanaisa elas saja nelja aastaseks ja arvasin, et temalgi on pikk elu ees, paraku suri ta vaid kuus aastat pärast mind ja on maetud minuga samale kalmistule. Minu pojapojapojapoeg Eljakim uuendas kirjad meie hauatahvlitel Palestiinast toodud värviga. Suures sõjas langes minia vend Samuel, oli autasustatud Püha Georgi ristiga.

Aasta pärast mihklikuus sündis poja peresse tütar Riva (Riv-ka). Ka tema pojast saab tulevikus ohvitser Palestiina Kaitseväes ja ta langeb Kuuepäevases sõjas — jaanikuul 1967. a.

Elasime veel hästi, kuid olukord muutus kiiresti ja aina halvemaks: olid röövimised ja tapmised ning poeg ostis endale revolvri. Tuli punaste vägivallavõim ja relv tuli visata prahiauku. Puudus oli kõigest, kuid meil kodus oli veel kõik olemas, meil olid head sõbrad Oudovas (eestlased) ja Ingerimaal, nemad aitasid meid ja meie neid. Nad olid haritud inimesed, eeskujulikud peremehed-põllumehed, ka muusikuid oli nende seas. Kahjuks nad ei talitanud minu pere ja paljude teiste Pihkva juudi koguduse liikmete eeskujul — ei tahtnud maha jätta oma kätetööd ega opteerunud koos umbes 40 000 eestlasega vastloodud Eesti Vabariiki. Vähem kui 20 aasta pärast, kui minu pere elas Tartus haljal oksal, maksid nad kallist vere-hinda — paljaksröövimine, küüditamine külmale maale, mahalaskmine, alandus ja isegi rahvuse mahasalgamine. Poeg arreteeriti, aga imekombel jäi ta ellu, J. päästis.

Tulid pühad — *peisah* — Egiptuse orjapõlvest vabanemise päevad ja kogudusel ei olnud jahu hapnemata taignast kaku-keste ehk matsade küpsetamiseks. Tuldi minu juurde. Olin juba 78 aastat vana, isehakanud pasatskite kehtestatud võimu ei kartnud, mul oli autoriteet ja oma au ning ma ütlesin koguduse-liikmetele, et nii kaua, kui mina veel Pihkvas elan, on ka *matsa* pühade ajal iga juudi laual. Läksin võimude jutule, ei palunud, vaid nõudsin, sain jahu ja *matsa* ei puudunud üheski peres. Käis sõda, igal pool valitses vägivald ja linnas polnud enam mõtet elada. Põgeneda polnud kusagile, olime ära lõigatud tütreist ja Liivimaal elavatest sugulastest ning minia oli taas rase ... Kus häda kõige suurem, seal Jumal kõige lähem¹.

25. mail 1919. aastal vabastas meid punasest katkust noore Eesti Vabariigi Kaitsevägi. Punased, kelle ridades oli palju lätlasti, pagesid. Koos eestlastega tuli linna ka Vene valgete sõjavägi, eesotsas 1883. aastal Leedus sündinud Bulak-Balahhovitšiga ja seal, kus Eesti kaitseväelaste silm polnud peal, hakati mõrvama ja röövima. Juutide ja kommunistide vastu oli neil oma löökklause ja julmusest ei olnud puudu ... Muuseas, Bulak-Balahhovitši isiklik rätsep oli juut. Enne teenis Bulak-Balah-hovitš Punaarmees, aga läks valgete poolele üle. Ta mõrvati 1940. aastal Varssavis. Mõrtsukaid ei leitud.

Eesti vägede komandörid olid noored ja saledad mehed — K. Parts ja N. Reek, nende kõrval mõjus kindral Ernst Pödder vanema ning väga rahuliku ja soliidse härrana, hiljem tõi ta Eestile kuulsust *Landeswehri* sõja võitjana. Kohal oli ka noore riigi Kaitseväe juhataja, samuti noor mees, kindral Johan Laidoner. Oli paraad ja nüüd tundsimine end sellest hädaorust vabastatuna. Vabastajatest, eespool nimetatud kangelastest, suri loomulikku surma vaid kindral Pödder, teiste Eesti kangelaste elu lõppes punaste timukate kätes. Üks Tartu tänavaist kandis E. Pödderi nime, aga praegused linnaisad on mingil seletamatul põhjusel eelistanud Landeswehri võitjale

Peplerit.

Teisel päeval pärast vabastajate saabumist sündis noorem pojapoeg ja ta sai oma sõjas langenud onu nime Samuel. Sõda möllas edasi ja raske südamega otsustasime, et pere läheb ajutiselt Liivimaale — nüüd juba Eestisse. Tööliste ja talupoegade paradiisist sai meile poolteise aastaga kõrini. Poeg naise ja nüüd juba nelja lapsega võttis ette lühikese laevareisi üle Peipsi, et Tartus ära oodata rahu ja selle hullu nõukogude viirastuse kadumise ning siis koju, Pihkvasse, tagasi tulla. Mina jäin esialgu paigale. Vabastajatel olid ka sõjalaevad, mis tungisid Pihkva sadamasse kohe järgmisel päeval pärast linna hõivamist, väikese Samueli sündimise päeval 26. mail 1919. Laevu oli kolm: "Ahti", endine "Olga", "Tartu", endine "Jurjev" (ja lühikest aega Saksa okupatsiooni aegu 1918. a. "Graf Kirchbach"] ning kolmas, suurtükipaat nagu eelmisedki — "Vanemuine", endine "Imperaator", pärast revolutsiooni "President". Lipuehtes laevad seisid Pihkva sadamas ja rahvas käis neid imetlemas. "Ahti" komandör oli lipnik Andrei Julie, "Tartu" komandör mitšman Jaan Usin ja "Vanemuise" komandör mitšman A. Vunk, pärast jaanikuud mitšman Jaan Riis. Silma paistis meeskondade laitmatu käitumine ja riietus. Nii töö- kui ka vormiriietus oli puhas, käitumine korrektne, meremehe au vääriline, mis oli täielikuks vastandiks juba üle kahe aasta nähtud Vene madruste "revolutsioonilisusele" ja äärmisele jämmedusele. Mina juba arvasingi, et nüüd on kõik sõjaväelased lohakad ja metsaliste moodi, aga äkki uljad meremehed siin Velikaja jõel nagu tulnukad teiselt planeedilt.

Nende laevadega läks ka minu pere ja mitte ajutiselt, vaid jäädavalt. Poeg ei uskunud, et minek on alaliseks, kaheksa aastat hiljem kirjutas ta veel oma õele Ameerikasse, et koju naasmiseks pole aeg veel küps...

Mina jäin paika ja täpselt kolme kuu pärast andsid vabastajad linna üle valgetele, aga need ei pidanud vastu rohkem kui paar päeva ja jälle olid punased sortsid sees. Jäin veel mõnda aega linna, sügisel saatis poeg Tartust oma ustava majapidaja pr. Netsi mulle appi. Perekond Netsil oli oma maja Narva-Jõesuus, otse kuursaali taga Kudruküla tänaval, kus mu minia hakkas mõne aasta pärast pidama suviti juudi pansioni, aga seda juba pärast minu surma. Enamjagu pansionikülalisi oli Tartust, ka Tallinnast, Soomest, aga see kõik oli pärast. Siis aga tulime pr. Netsiga jalgsi üle Irboska lähedal oleva rindejoone, olime mähkinud end suurtesse rätikutesse nagu setu naised.

Minu pere Tartusse toonud laevad seisid ankrupaigas Lao tänava lõpus meie nimekaimu Kaplani lauavabriku lähedal. Juudi uue aasta esimesel päeval enne õhtupalvet mindi sinna palvetama, loeti "Tašlihi" palvet. Selle palve pikemaks versiooniks on kuulsus HIDA (Haim-Josef-David-Azulai) (1724-1807) palve meremeeste ja kaptenite, sünnitajate eest jne.

Pojal oli õnnestunud saata Tartusse mõned vagunid paberi-kaubaga, need aga kadusid, õieti meie usaldust kuritarvitades ja sõjaolusid ära kasutades röövis need meilt Leo Mirwitz, ise veel austatud perest pärit. Sellele vaatamata tõusis pere jälle jalule nagu fooniks tuhand. Elasime Uueturu tänaval, majas nr. 9, samas oli ka kirjatarvete kauplus, aga kõik see juhtus juba pärast mind.

Mina sain elada Eesti Vabariigis — rahulikul maal vaikes koguduses — inimese moodi ja ilma kartuseta veel neli aastat. Tervis halvenes, hingata oli raske, viimased päevad lamasin pidevalt ohatas toas pojatütar Riiva seltsis, ta oli nüüd juba kuueaastane. Ja kuigi näis, et võin öelda, nagu esiisa Jaakob ütles vaaraole, et... "piskud ja kurjad on olnud minu eluaastad ja need ei ulatu mu isade eluaastateni..." (I Moosese raamat 47, 9), võisin ikkagi J. tänada: mu pere austas mind ja oli nüüd kõik koos mu surivoodi ääres. Minu järglased ja perekonnaliikmed olid tulevikus paljudes sõdades ja teenisid Vene, Briti, Ameerika, Eesti ja Iisraeli vägedes Saalomoni saartest Suessi kanalini ja Kuramaalt kuni Reini jõeni. Mina aga leban siin, kuhu ma tuln

aastaid tagasi lesena kolme lapsega ja ma ikka andestan neile — minu meestele, preestrisoost järglastele, et nad pole mind, oma vaarema, unustanud ja Palestiinast jälle vaba kodulinna külastades käivad mu haul palvetamas.

Ka vabastajate-eestlaste maa sai rängalt kannatada, aga Eesti on taas vaba ja püsib, nagu mina uskusin, kui oma pere laevale saatsin. Kaitsku neid Kõigevägevam! Ja lõpetan oma lookese vana kombe järgi: "Ja tulgu Lunastaja Siionisse varsti, meie päevade aegu" — "UBA LEZIJON GOEL BIMHERA BEJAMENU, AMEN."

Surin *Hanukka* eelõhtul — 23. Kislev 5683 — 1923. aasta jõulukuul. Mind ei ole ammu, aga ikka elan oma järglastes, olen neile pärandanud visaduse, truuduse oma tõekspidamistele ja usule ning teadmise, et mitte kunagi ja mitte kellelgi ei tohi lasta oma taldrikusse sülitada.

Hešvan 5761 — talvekuu 2000
Palestiina, Tel Aviv